

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**

БОДНАРЮК Б.М., САНДУЛЯК І.Г.

**ФОРМУВАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ІТАЛІЇ  
В ПЕРІОД РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (VI-X ст.)**

*В статті розглядається коло питань, пов'язаних з особливостями формування і становлення латинської літератури на території Італії в період Раннього Середньовіччя. Виділена проблематика орієнтована на аналіз та висвітлення розвитку літературної традиції протягом VI-X ст. Крім того, в статті характеризується творчість низки найбільш відомих тогочасних письменників, теологів та істориків.*

Тисячолітня історія середньовічної латинської літератури на думку багатьох сучасних дослідників здійснила суттєвий вплив на виникнення та розвиток європейських національних літератур. Разом з тим, зародження нових світоглядних уявлень і художніх форм в надрах греко-римської цивілізації відбувалося на тлі політичних і економічних змін, в процесі занепаду й розпаду Західної Римської імперії. Означені чинники, як відомо, обумовили історичний перехід до наступної епохи в розвитку європейського соціуму - середнім вікам.

Протягом IV-VI ст. нова християнська література внесла в античну поезію і старі ораторські жанри не лише якісно та духовно оновлений зміст, а й створила нові літературні форми, доступні та зрозумілі широкій аудиторії. Саме християнські поети переосмислили і поглибили алегоричні образи, до яких зверталися поети "срібної латини". Їх алегоризм був якісно іншим, ніж алегоризм їхніх вчителів - класичних язичницьких авторів, до певного ступеню відповідаючи психологічному аналізу літератури нового часу.

Найзнаменитіший поет християнського заходу IV ст. Пруденцій проголосив новий римський патріотизм, незалежний від язичницької традиції. Ідею Пруденція продовжили у V-VII ст. його наступники, шанувальники та ідейні прибічники. З іншого боку, галерея видатних письменників Раннього Середньовіччя й останніх "чатових" вмираючої культури античного світу завершується яскравою фігурою Кассиодора, засновника знаменитого Віварія. На прикладі творчості папи Григорія I Великого (Двоєлова) (590-614) і першого лангобардського історика та поета Павла Диякона (720-800) можна зрозуміти, яку визначну роль у формуванні середньовічної літератури відігравали народні елементи, як відбувався (творчо реалізовувався) процес взаємопроникнення латинської літератури і фольклору варварських народів.

В літературі епохи Каролінгів та Оттонів знайшли відображення процеси виникнення національної самосвідомості як результат формування з різних етнічних елементів (і асиміляції колишніх завойовників) єдиної італійської народності. Необхідно також констатувати, що відчуття своєї приналежності до італійського народу було властиве більшості письменників лангобардського походження, в тому числі дотепному, гострому й доволі саркастичному памфлетисту Ліутпранду Кремонському (922-972), найбільш оригінальному і суб'єктивному істориків X ст.

Непересічними є заслуги середньовічних книжників у збереженні й передачі наступним вікам спадщини античної освіченості. Не останню роль у цьому відіграла діяльність римського ерудита Анастасія Бібліотекаря (810-879), чия невтомна перекладацька праця сприяла жвавому літературному обміну між Візантією, Італією та Францією. Разом із ірландським мислителем Еріугеною (810-877) він багато зробив і для злиття неоплатонівської філософії з християнською теологією [66, с.29].

В скрипторіях Італії та Франції епохи Каролінгів переписувались твори римських поетів і прозаїків; завдяки трудам невідомих переписувачів доби Раннього Середньовіччя вони дійшли до нашого часу. Варто також підкреслити, що римська література VI-X ст. була великою школою стилю й невичерпним джерелом художніх образів і тем не лише для гуманістів Кватроченто, а й для філологів Орлеану, філософів Шартра і правознавців Болоньї XII ст. [66, с.30].

Щоправда, ранньосередньовічні автори отримали класичну античну спадщину далеко не повністю, оскільки частину язичницьких опусів знищила сама Християнська Церква. Однак і це часткове сприйняття античної традиції виявилось достатнім для того, щоб шляхом тривалої еволюції та повільного вдосконалення підняти європейську культуру з напівварварського стану до тих парнаських висот, на котрі впевненою ногою увійшов Данте (1265-1321), а слідом за ним - Петрарка (1304-1374) і його наступники, які більш глибоко й творчо осмислили те, що було значною мірою відомо до початку епохи Відродження лише вузькому колу кліриків-інтелектуалів.

Латинська література IV і початку V ст. виявляє чимало особливостей, що порушили норми й усталені традиції класичного періоду. Саме через призму даного періоду середньовічне суспільство сприймало протягом тривалого часу стародавню греко-римську літературу. Устремління, схильності, пристрасті і забобони доби Пізньої Античності викарбовувались із надзвичайною силою в пам'яті наступних поколінь. Соціум епохи занепаду Західної Римської імперії відіграв роль своєрідного заповітувача культурної спадщини Античності, але заповів її далеко не повністю, переважно підкорюючись докорінно зміненому (християнізованому) світогляду, який одні історики нині вважають регресивним, а інші намагаються вбачати у ньому нові творчі сили [67, с.9-10].

Грунтуючись на згадуваних вище реаліях можна констатувати, що в історичному процесі IV-V ст. на Заході дослідники-медієвісти виділяють деякі специфічні особливості, котрі визначили у подальшому розвиток усього західноєвропейського Середньовіччя. Серед найбільш характерних рис фахівці відзначають наступні: напівфеодальна садиба, панування натурального господарства, розмежування між міським ремеслом та сільським господарством, християнська релігія в основі світоглядних та морально-етичних пріоритетів, участь Церкви в мирських справах [67, с.12]. Разом з тим, такі цивілізаційні й структурно-організаційні прояви, як латинський пізньоантичний абсолютизм, римська бюрократична система, підвладність Церкви імператору зникають на Заході разом із розпадом Імперії, але залишаються в інституційних підвалинах Візантійської держави, продовжуючи тою чи іншою мірою впливати і на західноєвропейські країни та етноси протягом VI-X ст. [67].

З іншого боку, як зазначає відомий радянський вчений І. Голєніщев-Кутузов, *“у римському суспільстві IV-V ст. було набагато більше байдужих, тобто тих, хто був ані стриманим, ані гарячкуватим, ніж відкритих противників нової державної релігії. Язичники в душі часто приймали християнство через кар'єрні міркування. Зустрічалися і єпископи, зокрема, наприклад, Сидоній Аполлінарій, вірші та проза котрих насичені язичницькими образами (що повториться в епоху Відродження). Навіть римського папу Дамасія як поета, який писав епітафії мученикам не виходячи за межі риторичної стилістики й античної фразеології, слід віднести не до християнських письменників, а до авторів “національної школи”. Близьким йому за духовно-світоглядними ідеалами був інший поет пізньоантичної доби - Авзоній”* [73, с.15].

Отже, в контексті твердження І. Голєніщева-Кутузова можна зазначити, що формування латинської літератури Італії в період Раннього Середньовіччя відбувалось із врахуванням складових, притаманних літературі двох попередніх століть. Разом з тим, виділена в статті проблематика є актуальною, оскільки вона, з одного боку, дозволяє розкрити ідейно-світоглядні особливості латинської італійської літератури доби Раннього Середньовіччя, а з іншого - осмислити її духовну сутність, морально-етичні орієнтири та соціумні пріоритети на рівні сучасної наукової рефлексії.

Аналізуючи обширну джерельну базу по виділеній темі, варто зазначити, що середньовічна латинська література Італії має ряд специфічних рис, які у своїй основі об'єднали старі (класичні) античні взірці у дещо адаптованому варіанті, з новими християнськими догматичними ідеалами та духовними і морально-етичними пріоритетами. Латинська література Італії VI ст., природно, бере свої начатки у IV-V ст. Два попередні століття - це своєрідна світоглядна межа, пов'язана з переходом (на рівні ментального сприйняття суспільством) від пізньоантичних язичницьких традицій до нових ранньосередньовічних християнських образів та ідеалів.

Раннє Середньовіччя - час, багатий на епістолографічні твори. Найбільшим враженням для тогочасного читача стало віршоване листування між поетом Децимом Магном Авзонієм (310-394) та його улюбленим учнем Павлином, єпископом Ноланським (409-431): останній змінив блискучу, на думку Авзонія, кар'єру вчителя риторики на аскетичний образ життя спочатку в горах Іспанії, а згодом - у маленькому італійському містечку Нолі поблизу гробниці Св. Фелікса, особливо шанованого Павліном [74, с.53]. В цьому оригінальному листуванні відображений духовний та інтелектуальний зв'язок учителя з учнем при повному взаємному світоглядному нерозумінні одне одного. З прозаїчного листування багато цікавої та змістовної інформації надають листи Св. Єроніма Стридонського (340-420) та Сидонія Аполлінарія (430-486), а віршовані послання до франкських королів і високопоставлених "варварів" використовує для безсоромних лестощів талановитий версифікатор Венанцій Фортунат (540-609) [20; 21].

У V-VI ст. створюються опуси автобіографічного характеру - великі за обсягом і глибокі за змістом. Зокрема, необхідно згадати знамениту "Сповідь" Св. Аврелія Августина (354-430), першого західного Отця Церкви, і оригінальний твір останнього античного філософа, "прихованого" стоїка Боеція (480-525) - "Втіху філософією" [16]. Ці праці певною мірою являли собою взірці художньої прози. З іншого боку, наприкінці V ст. активізується тенденція до актуалізації творів суто релігійного, напучувально-дидактичного спрямування.

Всі церковні опуси вже на кінець VI ст. чітко відзначаються або негативним, або позитивним характером. Перша група - це твори полемічні. Найбільш ранні з них присвячені боротьбі з язичництвом взагалі або з окремими особами, які не бажали позбавлятися своїх язичницьких уподобань і забобонних світоглядних орієнтирів; більш пізні (VI-VII ст.) взірці церковної латинської літератури присвячувались спростуванню єретичних вчень, засуджених і виклятих рішеннями Вселенських Соборів [66, с.127]. Даний тип літератури, яка відіграла ключову теологічну роль у формуванні ортодоксальних засад християнського віровчення, складає інтерес з точки зору історії розвитку Церкви і росту її духовного впливу на ранньосередньовічний соціум Заходу.

Друга літературна група творів - позитивна; це проповіді, моральні та етичні настанови і твори, в яких автори тлумачили або коментували окремі книги Біблії. Протягом VI-VII ст. найбільша увага приділялась книгам старозавітних іудейських пророків, важким для розуміння пересічного вірянина через сакралізовану містичну символіку і складну систему образів, властивих східним релігіям і абстрактних для західного сприйняття. Доволі часто суто екзегетичним цілям присвячувались і листи великих церковних діячів тієї епохи; прикладом можуть слугувати численні листи папи Григорія I Великого [66, с.130].

Піклуючись про релігійне виховання своєї пастви, багато хто з представників Християнської Церкви, які вже отримали широку, але ще не достатньо глибоку освіту, одночасно бачили, як загальний освітній рівень населення, і корінного, і нового (варварського), катастрофічно падає. В цій ситуації вони намагались передати особам, володіючим латинською мовою, основні дані з історії, географії, природничих наук і створювали праці енциклопедичного характеру. Найбільш відомими діячами VI-VII ст., які займались створенням наукових компендіумів і хрестоматій, були Кассиодор [33] та Св. Ісидор Севільський [31]; обидва залишили низку праць з різних галузей науки, переважно компілятивних, але таких, що здобули популярність і користувались на Заході попитом до початку епохи Відродження.

З іншого боку, необхідно підкреслити, що найбільшу цінність з усіх накопичених в епоху Раннього Середньовіччя знань, складають опуси з історії. Інтерес до конкретних історичних подій, який ніколи не згасав у людей спостережливих, призвів до створення таких важливих історичних творів, як "Історія готів" Йордана, "Історія франків" Св. Григорія Турського (538-593) [26] і "Церковна історія народу англів" Беди Досточтимого (672-735) [13]. Ця лінія на рівні традиції продовжувалась з успіхом і в наступні віки. Разом з тим, не дивлячись на хронікальний і нарративний характер цих опусів, з численними інтерполяціями дидактичних міркувань, вони заклали основу для знайомства наступних поколінь з історичними реаліями тієї складної епохи.

На думку сучасних медієвістів, жодна історична епоха не отримала у подальшому настільки різних та суперечливих оцінок і характеристик, ніж доба Ранняго Середньовіччя. Вчені Відродження змальовували ці часи як період неуттвта та інтелектуальної недолугості його представників; видатні вчені-енциклопедисти і просвітители-класицисти ХVІІІ ст. визначали ту епоху як період, коли зароджувалась і починала розвиватись культура Західної Європи [80, с.20]. Разом з тим, як підкреслюють історики нової генерації початку ХХІ ст., “темні віки” слід оцінювати не як часову добу, а з точки зору діяльності та спадщини тих людей, які активно працювали, творили, винаходили, щоб залишити своїм сучасникам і нащадкам той досвід і ті досягнення, котрі вони вважали корисними та необхідними [100, с.5].

Не слід також забувати і про визначну об’єднуючу роль латинської мови, яка на початок VI ст. вже зазнала доволі суттєвих ухилів від класичних норм не лише “золотогo”, ай “срібногo” віку. Однак латина, як би це не виглядало парадоксально, тим не менш, зберегла своє життя на багато століть, і до того моменту, коли національні європейські мови зміцніли й почали створювати свою власну літературу, вона одна слугувала зв’язуючою ланкою між багатомовними племенами нової Європи, і саме латиною була народжена література, котра виконувала по мірі можливості ті завдання, що ставив перед нею її час [80, с.21-22].

Початок Каролінзькому відродженню, як відомо, поклав сам франкський король та імператор Карл Великий (768-814) актом від 787 р., котрий мав назву “Капітулярій про науки”. Цей законодавчий документ передписував при кожному монастирі й при кожній єпископській кафедрі відкривати школи для всіх, хто здатний вчитися. Це означало, що навчання молодих ченців і кліриків переставало бути турботою заклопотаного іншими справами єпископа чи абата й ставало турботою спеціального вчителя, який міг навчити учнів наукам краще та якісніше [71, с.10]. Мережа таких шкіл швидко розкинулась по всіх єпархіях Франкської держави. Другий капітулярій Карла Великого від 802 р. розширював повноваження і обов’язки вчителів у цих монастирських та єпископальних школах. Центром означеної шкільної мережі та головним осередком франкської культурної еліти стала придворна “Академія” Карла, відкрита ним у власній столиці - Аахені.

Придворна школа для дітей імператора, його фаворитів та вищих вельмож, майбутніх державних сановників, існувала у франків і раніше, але за Меровінгів вона слугувала, головним чином, вихованню воїнських чеснот. За Карла в ній почали викладати латинську мову, вивчати античних класиків, Біблію та сім вільних мистецтв. Вчителями тут були найкращі вчені, які з’їхалися з усіх кінців християнської Європи до її нової політичної та духовної столиці; учнями стали франки з кращих родів, обрані Карлом для політичної кар’єри [65, с.17]. Тут, на стику двора і школи, серед вчених, учнів, любителів і покровителів вченості й склалась та своєрідна інтелектуальна спільнота, за котрою в науці закріпилась назва “Академії” Карла Великого. Це була з точки зору її функціональних прерогатив відразу академія наук, міністерство просвіти і дружній гурток однодумців. В її стінах обговорювались серйозні богословські питання, читалися лекції, тлумачились автори минулих епох і влаштовувались бенкети, де присутні склали вишукані комплементарні вірші і розважались вирішенням складних метафізичних проблем і логічних загадок [65, с.18].

Членами “Академії” були сам Карл (він особисто знав вісім мов) зі своєю численною родиною, відомі духовні та світські сановники, вчителі й кращі учні придворної школи. Кожний член “Академії” приймав античний або біблійний псевдонім (це була напівзабута традиція галльських і британських вчених спілок IV-V ст.). Карл звався “Давид”, його двоюрідний брат Адельхард, абат Корбійський - “Августин”, його доньки і придворні дами - “Луція”, “Євлалія”, “Математика”; Алкуїн був “Флакк”, Муадвін - “Назон”, Ангільберт - “Гомер”, Ейнхард - “Веселіт”. Серед придворних зустрічались імена “Несмія”, “Сульпіцій”, “Тірсіс”, “Тимофій”. “Академія” Карла Великого стала початком великого культурно-просвітницького руху; до неї під кінець VIII ст. сходяться шляхи всіх традицій європейської латинської культури майже за два століття [65, с.19].

Традиції в “Академії” передавались виключно від учителів до учнів. У витоків Каролінзького відродження стояло покоління іноземних інтелектуалів - тих, хто приніс до франкської столиці залишки знань, розкиданих попередньою епохою по країнах Європи: з Італії, Іспанії, Ірландії, Англії та Галлії.

З християнських та язичницьких авторів пізньоантичної і ранньої варварської доби в “Академії” вивчались Авзоній, Клавдій, Авіан, Рутілій Номациан, Аполлінарій Симоній, Амміан Марцеллін, Макробій, Марцеан Капелла, Пруденцій, Драконтій, Тертуліан, Арнобій, Лактанцій, Св. Амвросій Медіоланський, Св. Кіпріан Карфагенський і Оріген [100, с.6]. Необхідно також відзначити, що члени гуртка Алкуїна також були добре обізнані в творчості та науковій спадщині Св. Єроніма Стридонського, Св. Аврелія Августина, Сульпіція Севера, Павла Орозія, Сальвіана, Боеція, Еннодія, Аратора, Присціана, Фульгенція, Св. Бенедикта Нурсійського, Кассиодора, Венанція Фортуната і Св. Колумбана. Особливою повагою серед франкських інтелектуалів VIII-IX ст. користувались такі автори, як Пруденцій, Павлін Ноланський, Седулій Скотт [50; 51], Максиміан [36], Григорій Великий [25], Св. Ісидор Севільський і Альдхельм [4].

Італія була першою країною, завойованою Карлом, яка вразила його своєю незвичною культурою. Рівень цієї культури, проте, не слід перебільшувати: шкільна освіта і тут була у занепаді; Рим втратив свої колишні мистецькі позиції, а віршоване послання, яке Карл отримав від Римського понтифіка в 774 р., вражало метричними вадами. Однак в італійських монастирях зберігалися книги і ці книги були необхідні для культурної справи Карла [67, с.8]. За Альпи потягнулися з Італії ті рукописи, котрі у подальшому перетворились на архетипи більшості латинських текстів, що дійшли до сьогодення: спочатку богослужбові книги і підручники латинської граматики, потім твори Отців Церкви, зрештою античні класики. За книгами вирушили на північ і люди - ті з небагатьох, хто мав ще знання і відчували, що при франкському дворі на ці знання є попит, а в Італії потреба в інтелекті зникла [67, с.8].

Таких людей було троє: Петро, диякон Пізанський, граматик, який став першим відроджувачем наукових занять у придворній школі і котрий присвятив свій підручник граматики самому королю франків; Павлін, патріарх Аквілейський, один з видатних богословів свого покоління, перший радник Карла у питаннях церковної політики; і найталановитіший з них - Павло Диякон, колишній придворний вчитель лангобардського короля, автор історичного підручника і майстерних віршів. У подальшому саме Павло Диякон уславився своєю “Історією лангобардів” [46]. Їх перебування та науково-просвітницька діяльність при франкському дворі тривали близько десяти років. На початок 793 р. вони всі вже повернулися до Італії: Павлін у свою Аквілею, Павло Диякон в монастир Монте-Кассіно, літній і хворий Петро - у монастир під Римом. Проте, результати їхньої діяльності були вкрай важливими. Саме вони заклали основу усього наступного культурного відродження у Франкській державі, і 80-ті роки VIII ст. по праву вважаються “італійським періодом” в історії придворної “Академії” [67, с.17].

За “італійським періодом” настав “англосаксонський” - 90-ті роки VIII ст.: новим главою придворної школи і придворної “Академії” став англосакс Алкуїн (з ним Карл Великий теж познайомився в Італії). На долю ченця Алкуїна (735-804) випало упорядкування та організація того освітньо-виховного матеріалу, котрий накопичився у придворній школі при попередніх італійцях: саме Алкуїну крім поетичних вправ [1] належала розробка зв’язної та послідовної програми навчання в “Академії” (латина - сім вільних мистецтв Античності - теологія), складання підручників по основних предметах (підручники ці не виходили з використання до XII ст.), розробка методики викладання [69, с.223]. Алкуїн виявився талановитим дидактиком і педагогом. Серед його підручників можна легко вирізнити ті, що написані для початківців і ті, які передбачались для вже підготовлених учнів. Крім того, свої підручники Алкуїн складав у діалогічній формі для полегшеного сприйняття відповідного матеріалу.

Ірландія, третій культурний центр попередньої епохи, також здійснила внесок в роботу першого покоління вчених Каролінзького відродження. Серед найбільш відомих ірландців при дворі короля франків можна згадати теолога Колумбана, граматика Клементя, поетів Дунгала і Дуоду [28], географа Дікуйла, ритора Теодульфа [77, с.196].

Готська Іспанія також дала Каролінзькому відродженню декілька видних своїх представників, але всі вони були не стільки письменниками, вченими та вчителями, скільки талановитими практиками - адміністраторами, дипломатами, полемістами і перекладачами. Це Ліонський архієпископ Агобард (814-840) [10], який засуджував поклоніння іконам і звичай "Суду Божого", а також заперечував магію та забобони; Клавдій, єпископ Туринський, котрий мріяв відродити чистоту і моральність раннього християнства і заради цього розпочав таке гоніння на ікони, яке збурило на декілька років всю Франкську Церкву [102, с. 87-88]. Найбільш талановитим діячем серед іспанських просвітителів виявився Теодульф (788-821), єпископ Орлеану, адміністратор, дипломат, мораліст, екзегет і покровитель мистецтв, один з найобдарованіших поетів свого часу [52].

З перших років нового IX ст. на сцену виступає друге покоління представників Каролінзького відродження - германські учні іноземних вчителів, які перетворились на інтелектуалів та авторитетів. Саме на них вирішив спертися у своїй культуртрегерській діяльності Карл в останнє десятиліття свого правління. Германцями "нової інтелектуальної хвилі" були Ейнхард, улюбленець і фаворит імператора, автор його життєпису [60] і найкращий знавець латини при дворі; Ангільберт, морганістичний зять Карла, поет, мораліст, естет [5]; Муадвін, учень і друг Теодульфа, талановитий поет-панегірист і ритор; Амаларій Трирський, учень Алкуїна, дипломат, посол імператора у Константинополі, перший латинський богослов, який зайнявся алегоричним тлумаченням західних літургійних обрядів; Фридугіс, другий учень Алкуїна, автор твору "Про субстанцію небуття і мороку" [55], патролог і філософ; Смарагд Сент-Міхаельський, автор 15 книг коментарів до граматики Доната, єдина людина у франкській державі, яка прямо побуджувала імператора Людовика Благочестивого (814-840), сина Карла, відмінити у своїх доменіальних володіннях рабство.

До видатних германців при дворі франкських володарів так само належать і два "просвітителі Германії" - Рабан Мавр (780-856) [57], абат Фульдський, і Грімальд, абат Сент-Галленський, трудами котрих керовані ними монастирі стали впливовими центрами латинської культури за Рейном, в нещодавно залучених до християнської цивілізації східно-германських областях. Саме з Рабана Мавра починається останній період Каролінзького відродження - "монастирський" [74, с. 61].

Варто зазначити, що сам Карл Великий монастирів не любив. Для його централізаторської політики вони були каменем спотикання, оскільки не підлягали місцевій єпископальній владі й були тісно пов'язані з провінційною, сепаратистською налаштованою знаттю; крім того, саме монастирі ховали за своїми стінами сотні молодих здорових чоловіків від військової повинності. Тим не менш, вже за Карла виник зв'язок його двору з найбільшими монастирями країни: в Корбі абатом став Адальхард, двоюрідний брат Карла, в Шеллі - Гісла, його сестра, в Турі - Алкуїн, в Сен-Рік'є - Ангільберт [93, с. 134]. На початок 30-х років IX ст. мережа міжмонастирських культурних зв'язків розкинулася ще ширше - у Фулді абатом став Рабан Мавр, у Сент-Галлені - Грімальд, в німецькій частині Імперії розквітнули Лорш, Корвей, Рейхенау, в романській - Фер'єр, Оксер, Турне, Флері і єпископське місто Реймс. Отже, коли за Людовика Благочестивого була розігнана придворна "Академія", культурі вже було куди відступити й одержати новий притулок.

Останньою людиною, яка піклувалась про підтримання єдності Франкської імперії, був Хінкмар, Реймський архієпископ (845-882), перший радник Карла II Лисого (843-877), автор 66 книг морально-етичного і напучувального характеру. Після його смерті занепад і розвал Західнофранкської держави став реальністю, а ще через сорок років, коли зі сходу Європи своє нестримне нашествя на Імперію почали угорці, тотальна криза поширилась і на Східнофранкську державу.

З найбільш відомих діячів Каролінзького відродження, крім вже згаданих вище, своєю творчістю відзначилися Нітхард [38], Ермольд Нігелл [59], Годескальк [27], Валафрид Страбон [17], Хейтон [56], Іоанн Скотт Еріугена [30], Геральд [24], Ноткер Заїка [39], Амвросій Аутперт [8], Вінфريد-Боніфацій [22], Св. Бенедикт Аніанський [14], Ассер [12], ряд анонімних авторів, які залишили після себе чудові взірці тогочасної поетичної майстерності як ліричного, так і

духовного спрямування. Прикладом може слугувати “Молитва до Св. Гемініана про відвернення угорців від Модени” [37].

Оттонівська доба в історії середньовічної латинської літератури Італії характеризується спадщиною в першу чергу двох найбільш відомих, крім Павла Диякона, письменників - Анастасія Бібліотекаря та Ліутпранда Кремонського [35]. Крім того, на літературній ниві у X ст. відзначилися такі автори, як Іоанн Диякон, Ангеллій з Равенни [9], Андрій з Бергамо, Ерхемперт з Монте-Кассино, Ардерик з Беневенту, кардинал Бароній.

Характерною особливістю цієї епохи стало повернення в галузі літератури до античних взірців. Для істориків X ст. таким взірцем став Саллюстій, для поетів Теренцій, Горацій і Пруденцій, для всіх авторів - Св. Аврелій Августин і Св. Амвросій Медіоланський. Ще однією особливістю означеної доби стала відмова німецьких інтелектуалів власне від німецької мови - після творів Отфрида Вейсенбурзького до початку XI ст. літературна творчість розвивалась виключно латиною. Головними культурними осередками у Священній Римській імперії за часів правління Оттона I Великого (936-973), так само як і у франкському соціумі, були монастирі - Гандерсгейм, Кведлінбург і Нордгейм [90, с.104-105].

Серед популярних письменників X ст. доречно згадати Ратхера Веронського [48], Відукинда Корвейського [23], Хротсвіту Гандерсгеймську [58], Анселла Схоластика [7], Отлоха Еммерамського [42], Ламперта Герсфельдського. Не менш відомими в цю епоху стали літературні поетичні збірки невідомих авторів та агіографічні твори. Прикладом можуть слугувати “Кембріджські пісні”, поеми “Втеча в’язня” [15], “Руодліб” [49], “Життя Олексія, людини Божої”.

Ще однією цікавою особливістю оттонівської літературної традиції стало створення вчених житійних п’єс філософського та драматичного характеру, і це в той час, коли Європа і гадки не мала про театр - лише через триста років одна з п’єс Хротсвіти дійде до підмоств. В поезії X ст. домінують метричні вірші з напівримами (“лейденські” гекзаметри і пентаметри) і ритмічні вірші з римованими закінченнями. Як поети в ті часи уславились Архіпіт, Марбод і Примас Орлеанський. Визнаним авторитетом та метром полемічної і моралізаторської літератури стає вже згадуваний Ратхер Веронський. У своїх опусах він соціальну критику перетворює на сповідь, самоаналіз та самовикриття, продовжуючи найкращі традиції Ісидора й Августина.

Переходячи до історіографічного аналізу, необхідно відзначити наступне. Проблеми історії середньовічної латинської літератури є доволі специфічною галуззю медієвістики. Не так багато істориків протягом двох минулих століть вивчали цей культурологічний феномен в усіх його проявах, впливах, наслідках та розмаїтті. З дореволюційних фахівців, які розглядали складні питання, пов’язані зі становленням та розвитком латинської літературної традиції протягом VI-X ст., або висвітлювали дотичні питання, в першу чергу необхідно згадати імена А.Гаспарі [66], П.Біцилли [65], А.Садова [95], О.Петерсона [89], В.Певницького [88], П.Кудрявцева [81], видатного філософа та медієвіста Л.Карсавіна [80], І.Бубнова [64], А.Пономарьової [87], Ф.Успенського [97].

У 20-30-ті роки XX ст. нових ґрунтовних монографічних досліджень, де б комплексно розглядалась ранньосередньовічна італійська та франкська література, з’явилося досить мало. Разом з тим, духовна, зокрема церковна, культура в епоху правління Теодориха I Великого (470-526) як предмет дослідження актуалізується; ця сама тенденція стосується і лангобардської літератури, і творчості видатних письменників Каролінзького відродження й Оттонівської доби. З фахівців європейського рівня у міжвоєнний період варто згадати першу жінку-медієвіста в Росії, доктора історичних наук саме в галузі середньовічної літератури, О.Добіаш-Рожественську, яка присвятила декілька десятків серйозних наукових публікацій текстуальним особливостям західноєвропейського письма [75]. Цікавою з методологічних позицій є її стаття, присвячена фріульському мінускулу і лангобардській історико-літературній традиції VIII ст. [76]. Блискуче знаючи середньовічну латину, латинську палеографію і кадікологію, московський професор О.Добіаш-Рожественська на концептуальному рівні дослідила й комплексно проаналізувала феномен ранньосередньовічної латинської літератури.

Дотичні статті, присвячені виділеній проблематиці, у міжвоєнний період також опублікували М.Шайтан [99] і А.Фортунатов [98]. У 40-80-ті роки минулого століття серед радянських істориків-медієвістів, які займалися питаннями латинської літератури в період Ранняго Середньовіччя, варто згадати науковий доробок таких відомих фахівців, як В.Шишмарьов [101], А.Штейн [102], М.Алексєєв [61], А.Гуревич [71], В.Жирмунський [77], К.Бертельс [63], О.Шишков [100], З.Удальцова [96], М.Стеблін-Каменський [94], Б.Рамм [90], А.Смірнов [91], Г.Анікін [62]. Однак вченими зі світовим ім'ям, чії монографічні дослідження відрізняються надзвичайною ґрунтовністю та концептуальністю узагальнень і присвячені окресленій вище тематиці, у другій половині ХХ ст. стали М.Грабарь-Пассек [68], І.Голєніщєв-Кутузов [74] та М.Гаспаров [69].

Ці науковці у своїх класичних працях не лише аналізують і характеризують феномен ранньосередньовічної латинської літератури з точки зору його історії та шляхів розвитку; літературну творчість провідних західноєвропейських письменників, поетів, філософів, істориків і теологів вони розглядають на тлі зародження нових духовно-світоглядних уявлень та художніх форм в надрах греко-римської цивілізації, забарвлених у християнську ідеологію, мораль та догматику.

Крім колективних тематичних праць академічного рівня - *“Історії Всесвітньої літератури”* [79], *“Літератури та мистецтва західноєвропейського Середньовіччя”* [82], *“Західноєвропейської середньовічної словесності”* [78] - на сьогоднішній день згадуваними питаннями займаються такі російські історики, як О.Мошанська [83], С.Нєретіна [85], М.Нєнарокова [86] та ін. Їх дослідницька увага переважно концентрується на Каролінзькому відродженні і Оттонівській епосі. Літературу цієї доби вони розглядають з точки зору формування передумов культурного об'єднання країн Західної Європи під егідою франкських королів. З іншого боку, вплив на цей процес мала і середньовічна Християнська Церква, роль якої також враховується та аналізується сучасними російськими дослідницями. Зрештою, жанрова специфіка, світоглядна орієнтація й образна символіка ранньосередньовічної латинської літератури VI-X ст. залишаються актуалізованими і перспективними об'єктами для подальших наукових досліджень.

Переходячи до аналізу італійської культури та літератури за часів врядування короля Теодориха і його наступників, у першу чергу необхідно зазначити наступне. Коли малолітній імператор Ромул Августул зрікся у 476 р. римського престолу, вождь потужного варварського воєнного союзу, король германців Одоакр (476-493) поспішив завітати візантійського імператора Флавія Зєнона (474-491) у своїй вірності й просив дарувати йому титул патриція. Після деяких коливань Зєнон, який визнавав західним імператором свого ставленика Юлія Нєпота (Юлій на той час ховався у далматинському Солуні), звів Одоакра у цей сан, хоча подібний *“дар”* не давав останньому по суті ніяких легітимних прав [73, с.25]. Новий державний устрій Італії VI ст., очолюваної варварським королем, не відповідав системі правління в інших частинах колишньої Західної Римської імперії, де всю повноту влади захопили германські вожді й поширювали суверенні права не лише на своїх одноплемінників, а й на римських громадян.

У Галлії, Африці, Іспанії не було сенату і консулів, які претендували б на які-небудь, нехай і досить ілюзорні, права. Рим, перша столиця Імперії, не міг бути так само легко підпорядкований новій адміністрації, як Ліон або Карфаген [73, с.25-26]. Латинське цивільне населення, здебільшого католицьке, і варварський військовий стан, який сповідував аріанство, жили в Італії поруч, не змішуючись. Ця подвійність виявилась фатальною для Одоакра; її так само не змогли перебороти Теодорих і його спадкоємці.

Історики називають Одоакра *“людиною доброї волі”*. Він дійсно намагався примирити старе та нове і, зберігаючи фактичну владу, віддати належне імператорові Сходу. Підозрілий Зєнон йому не вірив і, розкривши змови в Імперії, до яких Одоакр, на його думку, міг бути причетний, вирішив його замінити. Не маючи реальної сили, щоб боротися з ним, Зєнон спрямував у Італію остготського вождя Теодориха, котрий кочував Балканським півостровом, захоплюючи різні області й міста [73, с.28].



Теодорих очолював загони готських воїнів, які промишляли здебільшого грабунком. До нього приєдналися інші германські племена - свеви, маркомани, бургунди. У супроводі дружин, дітей і візків з домашнім скарбом готи вторглися 488 р. в межі Італії. В улесливому панегірику римський поет Еннодій запевняв, що воїнів у "полчищі завойовника" було стільки ж, скільки піщин на морському узбережжі й зірок на небі. Історики зі свого боку вважають, що Теодорих вів за собою усього кілька десятків тисяч воїнів [80, с.72]. Після жорстоких боїв на річці Ізонцо в серпні 489 р. й біля Верони наприкінці вересня того ж року Теодорих зайняв Мілан і Павію. Він проявив у боях надзвичайну мужність та звитягу, навколо його імені народжувались легенди, які згодом надихнули німецьких мінезингерів, творців пісень про Дітріха Бернського та Нібелунгів [71, с.109].

Оточений у Равенні, Одоакр був змушений скласти зброю і здався на милість переможця, але був зрадницьки вбитий. Теодорих наказав знищити й все оточення Одоакра. Після цього акту "варварської державної мудрості" він оголосив амністію і став правити виходячи з тих самих принципів, що і його попередник [71, с.210]. Подібно Одоакру, не будучи спроможний розв'язати проблему співіснування римлян та готів, він прагнув до якоїсь германо-романської "гармонії". Едикти Теодориха дають досить чітке уявлення про норми двоєдиної держави, у якій одночасно діяли римське право та германські звичаї. Однак готи й римляни не стали одним народом. Змішані шлюби були навіть заборонені [71, с.113]. Релігійні переконання і звичаї продовжували різнити римлян та германців. Варто також взяти до уваги, що над італійським королівством Теодориха висів "меч" Візантії, яка ніколи не примирялася із владою варварів у Римі та Равенні. Дарма Теодорих писав імператорові Афанасію: "Моє королівство - спадок Вашої імперії", і не карбував золотої монети зі своїм зображенням, оскільки це було правом лише імператора [71, с.115].

Тим не менш, Теодорих виявив більшу гнучкість у державних справах, особливо на початку правління. Незважаючи на те, що майбутній король провів свою юність у Константинополі як заручник, він був напівписьменний і підписувався за допомогою золотої дощечки, на якій були вирізані літери з його ім'ям. Теодорих цінував освіту й прикрасив Верону, Равенну та Рим акведуками, театрами, палацами [9, с.247]. Теодорих зазнав похвали ораторів, наблизивши до себе найбільш освічених римлян із сенатської аристократії, які невдовзі стали пропагандистами його ідеї щодо злиття двох народів під егідою римської культури [9, с.249]. Зрештою, король остготів став представником "освіченого абсолютизму VI століття". Він виказував знаки поваги сенату, вітав новообраних консулів, котрі, як і раніше, відкривали урочистим жестом ігрища в цирку, немов Рим продовжував залишатися володарем світу, а не перетворився в "археологічний музей" [81, с.223].

Теодориху вдалося навіть розширити кордони своєї держави. Від вандалів він одержав без викупу Сіцилію і зайняв прибережну Іллірію, проникнувши також у Норик і Сирмію. З бургундами (зі столицею в Ліоні), зі спорідненими західними готами у Південній Галлії та з Вандальським королівством у Північній Африці він встановив добросусідські стосунки шлюбами, подарунками, взаємними поступками. У Римі процвітали література й наука. З теренів Галлії стікалися до Мілана учні в школи латинських риторів [32, с.198].

Магн Фелікс Еннодій, родич знаменитого Северина Боеція, був римлянином (народився в Арлі 474 р.). Рано втративши батьків, він з дитячих років жив і виховувався в Павії, у родичів. Коли прийомна мати померла, його взяла на виховання заможна християнська родина. Він обручився з однією із доньок своїх благодійників, але батьки зубожіли і шлюб не відбувся. Магн Фелікс став духовною особою, а його наречена - черницею. З кінця V ст. він жив у Мілані, де прославився як оратор. В 514 р. Еннодія призначили єпископом Павії; помер він 521 р. [32, с.198]. Один з перших опусів Еннодія - "Сповідь мого життя", написаний влітку 511 р. За тональністю твір Еннодія має багато спільних рис зі "Сповіддю" Августина [101, с.234].

З 494 р. Еннодій служив при канцелярії Павійського єпископа Єпіфанія (466-496). У "Житті Єпіфанія" Еннодій розповідає про його дипломатичні місії на Схід, у Візантію, а також в Тулузу, до вестготського короля Ейриха (466-484). Автором підкреслюється політична роль Єпіфанія

при Одоакрі й пізніше, при Теодориху. У Павії, як пише Еннодій, Єпіфанію вдалося відновити міські стіни, відбудувати зруйновані варварами будинки й церкви [100, с.235]. З Життя видно, наскільки зросли у VI ст. світська влада та вплив єпископів. Значну частину літературної спадщини Еннодія становлять 297 листів, що дійшли до нас. Вони написані переважно в Мілані на початку VI ст. На їхній стиль вплинув Симмах Старший, любитель лаконізму. Автор вклав багато праці в обробку своїх послань. Вони були призначені для публічного читання - як листи Цицерона та Петrarки [100, с.239-240].

Складаючи вірші, Еннодій підкоряв свою музу правилам класичної просодії, хоча й "збивався" часом на народну мову. У своїй творчості він звернувся до формалістичної поезії початку IV ст., з якої найбільше цінував "квадратні вірші" Оптаціана Порфрія. Серед великих віршів Еннодія найбільшою популярністю користувалась "Епіталама Максиму". В епіталамі поет зі знанням "художнього ремесла" використовував різні розміри: гекзаметри, дистихи, хорейчний тетраметр, сапфічні строфи, гендекасіллаби [100, с.243]. Епіталама починається гімном Природі. У весільних святах беруть участь Аполлон і музи. П'ять сапфічних строф присвячені божественній наготі Венери. Амур штрикає серце нареченого. "Епіталама Максима" за своєю язичницькою натхненністю близька поезії Авзонія. 501 р. Еннодій стає дяконом. Отже випад проти обітничі цнотливості й чернецтва, котра передбачає уникнення плотських радощів життя, в діалозі між Венерою й Амуром навряд чи був доречним у вустах клірика, який робив церковну кар'єру. Біографічний інтерес складають деякі вірші Еннодія, де він описує свою подорож річкою По під час розливу й через засніжені гори у Бріансон [100, с.243-244].

Для гімнів Еннодія (втім, як і для інших його творів) типовою ознакою є змішання християнського з язичницьким. Сусідство благочестивих думок та грішних помислів в епіграмах поета спонукає згадати укладачів африканської антології V ст. Це змішання шокує деяких сучасних католицьких літературознавців. "Найбільш характерне в Еннодії - і це вказує на поверховість його християнського почуття, - з обуренням пише Артуро Помпеаті, - його постійне прагнення все передати в язичницькій термінології й у рамках міфології; в одній пісні на честь Єпіфанія він навіть називає Бога вищим серед богів." [77, с.197].

Набагато справедливішою та історично об'єктивнішою є думка англійського вченого Ф.Ребі: "Твори Еннодія цікаві тим, що показують, по-перше, якою сильною була в Італії наприкінці V ст. язичницька традиція, по-друге, що Авзоній і Сидоній Аполлінарій не залишилися без спадкоємців, хоча варварські навали знищили язичницькі школи в Галлії. Еннодій - може останній представник тих, хто намагався примирити язичницьку культуру зі сповіданням християнства" [77, с.198]. Поруч із благочестивими гекзаметрами у поета зустрічаються дистихи цілком вільні, де панує не суворий апостол Петро, а пустотливий Амур і навіть напівприхований в античних гаях Приап (наприклад, в епіграмі про Пазифія) [92, с.75].

Еннодій віддав належне й описовому жанру, великим майстром якого був Клавдіан. Одна з епіграм, наприклад, зображує сади короля Теодориха. Еннодій складав надписи у віршах до брами будинку, до садової хвіртки, сходів, погребу, маслобійні. Такі надписи-епіграми створював у Польщі XVI ст. Миколай Рей [92, с.75]. Як більшість галлів, Еннодій був схильний до іронії. Він насміхався над римським плащем і довгою бородою якогось Іовіана, над дрібними кар'єристами і всюдисущими дурнями. Епіграми Еннодія, у свою чергу, сходять до традиції Марциала. У художньому відношенні вони досконаліші, ніж його довгі вірші. Поетична творчість Еннодія була забута Середньовіччям. Письменники цієї епохи - Павло Диякон у VIII, Ландольфо з Мілану у XI і Джірауд з Беррі у XII ст. цитують лише "Життя Єпіфанія" в якості історичного джерела, навіть не згадуючи про його великий, суто літературний, доробок. Порівняно пізно, в 1569 р., твори Еннодія були видані в Базелі. Для подальшого вивчення творчості поета й письменника з Арля суттєве значення мало паризьке видання 1611 р. абата Сирмона [74, с.184].

Серед учнів Еннодія, яких він захищав, ставши єпископом Павії, був молодий ритор Аратор, син юриста з Лігурії, вихований після смерті батька на церковні кошти у Мілані. Аратор продовжував свої заняття літературою у Равенні під керівництвом племінника Еннодія Порфрія. Він ознайомився не лише з авторами давнини, як і всі його сучасники; Аратор

зазнав впливу генія Вергілія. Крім того, молодий поет був знайомий з гімнами Св. Амвросія Медиоланського та віршами християнських поетів Пруденція та Драконтія [66, с.456]. У столиці остготського королівства Аратор прославився своїм красномовством. В 526 р. він виступав перед королем Теодорихом, захищаючи інтереси далматинців, а 527 р. був відряджений Аларихом II (484-507) послом до імператора Візантії Юстиніана I (527-565). Кассиодор допоміг йому зробити придворну кар'єру [66, с.456-457].

Коли готсько-італійське королівство занепало, Аратор опинився у Римі і став дяконом. Він здобув прихильність папи Віглія (537-555), з благословення якого склав епічну, точніше, дидактичну, поему у двох книгах, присвячену діянням апостолів. У цій поемі, доречно підкреслити, присутні досить показові для подальшого розвитку середньовічної літератури елементи: символіка чисел і алегоризм, який переплітається з реальним оповіданням. Архітектоніка поеми, однак, далека від досконалості; окремі сцени сюжетно погано пов'язані. Риторична майстерність - ось головна перевага Аратора [66, с.457]. Красномовство було настільки улюбленим римлянами навіть у період занепаду, що церква Св. Петра в Узилищах у квітні 544 р. упродовж цілого тижня була переповнена відвідувачами, які вимагали повторення довгої поеми Аратора. Вірші його охоче читали на бенкетах в період Раннього Середньовіччя. "*De actibus apostolorum*" цитували і коментували у XI-XII ст. Протягом усієї доби Середньовіччя поема Аратора слугувала однією з програм шкільних книг [66, с.459].

Знання латинської граматики та правил латинського віршування в освіченому середовищі Італії й серед вчених візантійців трималися ще на належному рівні на початку VI ст., коли писали Боецій, Кассиодор, Еннодій. У цей час жив найвідоміший латинський графік Пізньої Античності Присціан, родом з мавританської Кесарії (Північна Африка). Він був викладачем латини у Константинополі за Афанасія I (491-518) і присвятив імператорові латинський панегірик, написаний ямбічними сенаріями [101, с.343]. Пов'язаний із сенаторськими колами Рима, Присціан знав Аврелія Симмаха і присвятив консулу Юліану свій головний твір "*Мистецтво граматики*". Твір цей особливо оригінальний розробкою латинського синтаксису. Присціан займався також математикою і теорією віршування. Він порівнював латинську граматику із грецькою й вдало ілюстрував свій трактат прикладами з класичних авторів. Виклад його відрізняється чіткістю, мова може посперечатися з мовою кращих письменників класичної епохи [101, с.343-344].

До недоліків Присціана варто віднести повторення, деяку непослідовність викладу й певні смислові протиріччя. Його етимології, як у більшості авторів того часу, фантастичні. Він схильний також за аналогією створювати форми, у реальній мові не існуючі. Філолог з Кесарії наслідував, особливо в синтаксисі, знаменитому грецькому графіку II ст. н.е. Аполлонію Дисколу, а також іншим грецьким мовознавцям, чії твори не збереглися й відомі лише за відображенням їх у графічному трактаті Присціана [101, с.344]. Варто підкреслити, що твір знаменитого африканського графіка був до XV ст. кращим посібником з літературної латинської мови. Розшукуючи сліди загублених грецьких графічних творів, до Присціана зверталися візантійці, наприклад, Максим Плануд. Перше видання "*Граматики*" Присціана вийшло у Венеції в 1470 р., незабаром побачили світ ще кілька видань, серед яких "*Альдіна*" 1527 р. Латинська термінологія нашого часу ґрунтується значною мірою саме на "*Граматиці*" Присціана [85, с.52].

Важко визначити, через відсутність прямих згадок і конкретних свідочств, коли жила "*найчудовіша людина*" Фабій Планциад Фульгенцій, чії твори стали в середні віки важливим джерелом відомостей про древніх язичницьких богів і героїв. Одні джерела відносять його діяльність до початку V ст., інші, очевидно, більш достовірні - до кінця V та початку VI ст. Відомо, що Фульгенцій був африканець і що лівійська мова була його рідною мовою. Він завуальовано говорить про вторгнення якихось ворогів, котрі потурбували його, коли він "*віддавався заняттям літературою*" у своєму маєтку. На щастя, якийсь король (очевидно, варварський) розігнав ворогів [85, с.54].

У творах Фульгенція немає й натяку на той римський патріотизм, який з великою силою "*буває*" у віршах александрійця Клавдіана та галло-римлянина Рутілія. Фульгенцій навіть різко

відзивається про Рим. Він був затятим католиком і вважав свої оповідання про язичницьких богів байками, які слід розуміти алегорично. Його безглузді етимології, темні тлумачення, пристрасть до “мови Езопа”, відсутність художнього смаку та недолугість обурювали і продовжують обурювати класичних філологів. Фульгенцій, за виразом німецького дослідника М.Шанца, несмачний, безглуздий, брутальний автор [85, с.55]. Латинська мова Фульгенція насичена варваризмами і порушує основні правила латинського синтаксису, а письменник був, імовірно, сучасником Присціана. Проте, його “Три книги про міфологію”, коментарі до Вергілія мали великий успіх на Заході не лише в “темні століття”, а й у XI-XII ст., вплинувши на коментарі “Енеїди” Бернарда з Шартра та Джона із Солсбері. Перше видання творів Фульгенція вийшло у Венеції в 1476 р. Варто додати, що цього африканського письменника Західна Європа читала ще у XVII ст. [85, с.55].

Для розуміння світоглядних зрушень, які відбулися протягом IV-V ст., особливо важливою є діяльність Бенедикта з Нурсії, засновника першого у Західній Європі чернечого Ордену бенедиктинців і абатства Монте-Кассино, котре стало одним з найважливіших центрів середньовічної італійської культури. Доречно відзначити, що після Бенедикта не лише язичники, а й напівязичники, як Еннодій, стали літературним анахронізмом. Останній з великих “стражів” античної культури - Кассиодор, який пережив усіх своїх видатних сучасників, теж “скинув тогу й одягнув рясу”, наслідуючи їм [65, с.66-67].

Бенедикт народився в Умбрії, у “холодній Нурсії”, як говорив Вергілій. Він одержав у Римі ґрунтовне риторичне виховання, але залишив у ранній молодості заняття літературою і вирушив у Сабінські гори, де, наслідуючи анахоретів єгипетської Фіваїди, вів аскетичний спосіб життя. Біля Неаполя він заснував обитель Монте-Кассино [65, с.67]. 8 квітня 529 р., у день Пасхи, ченці зі співом “Аллілуйя”, як повідомляють орденські Хроніки, розпочали роботу. Вони викорчували навколишній ліс і на напівзруйнованому форумі, біля старого античного храму, знищили статую Аполлона, молотами розбили вівтар і розтрощили зображення інших язичницьких богів. Святилище Аполлона було перебудоване й перетворене у каплицю-ораторій Св. Іоанна [65, с.67].

Цей гірський монастир став “колицкою” всіх монастирів Бенедиктинського ордену, які виникли в багатьох країнах Західної Європи протягом VI-IX ст. В “Правилах” Св. Бенедикта, написаних латинською мовою, наближеною до народної, майже не говориться про освіту ченців. Перший абат рекомендував подвижникам аскези займатися винятково читанням Святого Письма й псалмоспівом, а також суворо наполягав на необхідності фізичної праці як найкращого засобу від ліні - “матері всіх пороків”. Якщо згодом, у VII-VIII ст., Бенедиктинський орден став поширювачем знання та культуртрегером західноєвропейського соціуму, а бенедиктинські ченці - сумлінними переписувачами стародавніх рукописів не лише духовного, а й світського змісту (цій зміні орден був зобов’язаний впливу Віварія Кассиодора) [73, с.120].

Сам Бенедикт знав латинську літературу, але грецьких авторів - лише в перекладах. Достеменно невідомо, коли помер Бенедикт. За традицією датою його смерті вважається 21 березня 543 р. У середині VI ст. в монастирі з’явився перший поет Марк з Монте-Кассино. Він склав досить майстерно 33 дистихи - похвалу засновникові ордену. Вірш, присвячений Бенедиктові, написав також Павло Диякон, який був першим коментатором монте-кассинського Статуту. За нашествя лангобардів у 581 р. абатство зазнало руйнації, але невдовзі його відновили. (Вдруге й ущент Монте-Кассино було сплюндроване американською артилерією в 1944 р.) [73, с.121].

Долангобардську епоху латинської літератури завершує Флавій Магн Аврелій Кассиодор Сенатор, один з найбільших культурних діячів середньовічного Заходу [67, с.11]. Пращури Кассиодора були вихідцями з Сирії. Його прадід осів в Абруццо. Флавій Магн Аврелій належав до четвертого покоління вельмож і великих італійських землевласників. За Теодориха Кассиодор швидко зійшов по щаблях чиновницької ієрархічної драбини до її вершини. Він здобув милість та прихильність короля ще юнаком, коли виголосив за звичаєм того часу панеґірик правителєві Італії. Між 507 і 511 pp. Кассиодор був квестором Теодориха,

тобто його особистим секретарем, і складав для свого напівписьменного короля ті сповнені латинської елегантності листи, стилю яких дивувалися не лише середньовічні письменники, а й прискіпливі гуманісти Кватроченто [67, с. 11].

Консулом Кассиодор став у 514 р., коли йому було не більше 25 років. У наступному році він був призначений на посаду міністра двору (*magister officiorum*). Якийсь час він, як і його батько, виконував обов'язки намісника Луканії та Бруції, а згодом - префекта преторія (533 р.). Кассиодор до самої смерті готського короля користувався прихильністю Теодориха і зберіг своє високе положення при його спадкоємцях [67, с. 12]. В 540 р., коли візантійці зайняли Рим і стало зрозуміло, що пануванню готів у Італії незабаром прийде кінець, Кассиодор відчув, що його мрії про державотворення за римським взірцем примарні. Більше тридцяти років він займав вищі посади в Італії, складав листи й укази, в яких оживали традиції "*непереможного Риму*", - і все це виявилось безглуздя [67, с. 12].

В душі п'ятдесятилітнього державного діяча відбувся перелом. Він усамітнівся у своїх маєтках, розташованих на півдні Італії, де хазяйнували війська візантійського імператора Юстиніана. Колишній римський консул і магнат перетворив свій будинок у чернечий гуртожиток. Оточений учнями, він провів старість у Віварії - так він назвав свій притулок, де цілковито занурився у заняття літературою та богослов'ям. Помер Кассиодор 575 р., коли лангобарди зайняли всю Північну і більшу частину Середньої Італії [67, с. 12-13].

Монастир Кассиодора не наслідував бенедиктинському Статуту, у ті часи ще зовсім новому й маловідомому. Можна з достатньою впевненістю стверджувати, що Статут Віварія був василіанським, тобто східно-православного зразка, який домінував у Південній Італії протягом усього Раннього Середньовіччя. Згідно зазначених реалій логічно провести паралель між організацією Віварія Кассиодора та школами в Александрії, Едесі, Антіохії й сирійській Нисибії [66, с. 343]. Кассиодор, разом з папою Агапітом (535-536), мав також намір відкрити в Римі вищу школу, перший християнський "*університет*" на Заході, за прикладом вищих навчальних закладів, які існували на православному Сході з часів правління імператора Феодосія I Великого (379-395), але готсько-візантійська війна перешкодила здійсненню цих планів. Кассиодору довелося обмежитися освітою своїх ченців у Віварії. Для дидактичних цілей він написав, крім "*Коментаря*" до псалмів, відповідне керівництво до вивчення релігійної та світської літератури [34]. Крім того, він наполягав на тому, що риторичні фігури властиві світовій поезії. Біблія, на його думку, універсальна і містить ті самі лінгвістичні елементи, які існують в поезії усіх народів [34, с. 154].

"*Коментар*" Кассиодора до псалмів займає дві тисячі стовпців "*Патрології*" абата Міня. Дослідники спадщини Кассиодора до початку 50-х років XX ст. не звертали належної уваги на цей розлогий опус. Ернст Курциус вперше показав значення "*Коментаря*" до псалмів для середньовічної теорії літератури. Кассиодор, зокрема, стверджував, продовжуючи розвивати думки Св. Єроніма Стридонського і Св. Августина Аврелія, що світські науки розвивають те, що у зародку існує в Одкровенні Іоанна Богослова. Тим самим Кассиодор остаточно переборює наявну до нього в християнській літературі подвійність у ставленні до світської та богословської літератури [85, с. 160].

Відпала також необхідність постійно "*виправдовувати*" Біблію, доводячи, що й у ній є загальноприйнятні стилістичні фігури. Навпаки, стверджував Кассиодор, ці фігури виникають з Біблії [33, с. 149]. Отже, немає протиріччя між стилістикою Святого Письма і світських творів. Вірогідно, що теорія ця не була вигадана Кассиодором; імовірно також, що вона запозичена ним у ранніх візантійських богословів. Однак Кассиодор ввів її на Заході і вона дала можливість Середньовіччю ставитися терпимо і навіть зі співчуттям до язичницьких письменників. У своїх теологічних "*Керівництвах*" ("*Institutiones*") Кассиодор говорить про те, що вивчення світської літератури необхідне для розуміння Біблії. На рубежі VIII-IX ст. Алкуїн, продовжуючи думку Кассиодора, напише: "*Філософи не створили, а лише відкрили вільні мистецтва; Бог їх сотворив у самій Природі, а знайшли їх у її лоні найбільш мудрі з людей*" [3, с. 265].

Друга частина "*Institutiones*" розробляє питання граматики і риторики. Наслідуючи в цілому Боецію, Кассиодор вводить своїх читачів у вивчення семи вільних мистецтв. В розділі про діалектику розглядається вчення про силогізми та визначення, а також говориться про топіки

(“загальні місця”), необхідні як для поетів, так і для юристів. Св. Ісидор Севільський переробив і адаптував (спростив) цю частину праці Кассиодора. В результаті “*Institutiones*” стали однією з основних навчальних книг у середньовічних школах Заходу [96, с.332].

Кассиодор не був оригінальним філософом. Його книга про душу “*De anima*”, написана ще при дворі Теодориха, являє собою змішання неоплатонізму та християнства. Сама манера викладу передусь схоластичним трактатам [96, с.332]. Засновник Віварія також не був богословом у патристичному значенні цього слова; він виявився природженим теоретиком стилю. Близько 537 р. Кассиодор видав свої “*Variae*” - збірник актів і офіційних листів на основі реальних документів, складених ним від імені короля Теодориха [33]. Збірник переслідує насамперед літературні цілі і є зразком вишуканого дипломатичного та адміністративного стилю. Цей стиль за структурою речення бере витoki з едиктів і листів канцелярій Західної Римської імперії IV-V ст. У такий спосіб “*Variae*” пов’язані із традицією римського імперського діловодства [83, с.78].

Вишуканість викладу Кассиодор вважав істотним, якщо не головним елементом бюрократичного листування. Ця елегантність здобувалася зверненням до риторичного мистецтва минулих часів. “*Опубліковані нами декрети, - пише він, - повинні знайти голос пращурів і настільки гідні похвали, наскільки сповнені пахоцями давнини*” [33, с.155]. Як відзначав П. Біцилли, під цією декларацією підписалися б усі гуманісти епохи Відродження [65, с.145]. За зразком світських канцелярій створювався у V-VI ст. й слог понтифікальних документів. Папські енцикліки стали наслідувати форми імператорських едиктів; тому стиль, вироблений Кассиодором, важливий не лише для подальшого розвитку стилю королівських канцелярій західного Середньовіччя, а й для церковних офіційних документів. Секретар Теодориха незмінно звертався до римського права як до першоджерела державного права готсько-італійського королівства. Одна із сентенцій Кассиодора говорить: “*Будь наймудрішим наслідувачем древніх*” [34, с.155].

У середньовічній західноєвропейській дипломатиці можна чітко розрізнити той самий змістовий поділ офіційного звернення на складові частини, що й у Кассиодора, а саме: протокол, текст, кінцівка. Протокол ділиться на заклик (*invocatio*), позначення імен, титулів, звань і повноважень укладача документу (*intitulatio*), адреса з ім’ям і титулами того, кому документ спрямований (*inscriptio*), нарешті, вітання (*salutatio*). Після цієї вставної частини йде текст, розділений на преамбулу, яка містить загальні міркування з літературними алюзіями та цитатами (*exordium*, *arenga*). Преамбула у свою чергу “*готує*” виклад послання [77, с.194-195]. Після формули, яка вводить в суть справи (*notificatio*, *promulgatio*), розвивається експозиція, що викладає ті обставини, які спонукали скласти документ (*diplom*) або офіційного листа (*narratio*). Виклад обґрунтовується або підтримується посиланням на юридичні документи (*dispositio*) і закінчується загальним судженням (*sanctio*) [77, с.195]. Третя частина містить підпис уповноваженої особи, скріплений печаткою й засвідчений іншими особами (*subscriptions*) в ролі свідків-спостерігачів; досить часто наприкінці такого документу зустрічається формула благословення (*apprecatio*) [77, с.196].

У своїх “*Variae*” Кассиодор навмисно не ввів першу і останню частини, тим самим додавши документам безособового та позачасового характеру як стилістичним зразкам для будь-якого листування у майбутньому. Доречно підкреслити, що преамбула у середньовічних теоретиків офіційного стилю отримала назву “*одержання благовоління*” (*captatio benevolentiae*) - термін, котрий зберігся, щоправда в іронічному сенсі, і в наш час [74, с.251]. З іншого боку, сучасні вчені констатують: є потреба докладніше дослідити, на якому рівні стиль Кассиодора відбився у дипломатичному листуванні та епістолографії епохи Відродження (від Колуччо Салутаті до Еразма Роттердамського). Відомо, що у XV-XVI ст. західноєвропейські гуманісти цікавилися Кассиодором і що його видавав у Базелі Іоанн Сиккард [66, с.411].

Доводиться шкодувати про втрату “Історії готів” у 12 книгах, написаній Кассиодором між 526 і 533 рр. Твір цей виник за волінням Теодориха і мав пропагандистське значення. Автор повинен був довести шляхетність і “стародавність” готів, “які нічим не поступаються римлянам”, а особливо прославити королівський рід Амалів [73, с.126]. Щоб додати готам більшої історичної ваги, Кассиодор об’єднав їх із сарматами та скіфами (подібно тому, як

далматинські й польські історики епохи Відродження об'єднували зі згаданими народами слов'ян). Кассиодор користувався грецькими та римськими творами про германців; більшість з них до нас не дійшла. За літературний зразок він тримав опуси Тацита й Амміана Марцелліна [73, с.126]. Йордан, алан або напівгот за походженням, родич Амалів по жіночій лінії, який став єпископом Кротони, репрезентував у середині VI ст. в Константинополі латиною скорочений текст праці Кассиодора під назвою "Про походження та діяння гетів". Однак і в такому урізаному та зміненому вигляді "готська хроніка" Йордана залишається цінним пам'ятником з історії тогочасних германських народів [73, с.127].

Кассиодор почав, можливо, разом з іншими перекладачами, латинський переклад Йосифа Флавія (37-100), про що свідчать його "Institutiones". Він називає Йосифа Флавія "майже другим Титом Лівієм". Варто відзначити, що "Іудейські старожитності" Йосифа Флавія були досить поширені на Заході в середні віки, однак імені Кассиодора дослідники в рукописах не виявили [81, с.378].

Особливої уваги заслуговує "Історія роду Кассиодорів", до якої включені також біографічні відомості про інших видатних людей того часу. Це белетризоване генеалогічне оповідання, де містилося безліч анекдотичних випадків, збереглося лише в екзерпціях, тобто витягах (матеріали про самого Кассиодора, про Боеція та Симмаха). Інші історичні твори Кассиодора менш значні. "Історія в трьох частинах" ("Historia tripartita") являє собою компіляцію церковної історії за грецькими джерелами. "Хроніка", як досвід викладу всесвітньої та римської історії з переліком консулів, була написана на прохання Евтариха, консула в 519 р. [71, с.219-220].

Переписування рукописів Кассиодор вважав заняттям почесним та богоугодним і високо цінував кваліфікованих переписувачів. У збірнику "Variae" є лист, адресований якомусь переписувачеві, де говориться про його високе покликання, важливе як для державної адміністрації, так і для судочинства [68, с.53]. У Віварії автор "Variae" склав окрему інструкцію з орфографії для ченців-переписувачів. Не доводиться сумніватися в тому, що "Орфографія" Кассиодора - твір компілятивний і що він використовував іноді суперечливі дані різних латинських граматиків, від Луція Аннея Корнута, вчителя поета Персія (I ст. н.е.), до Присціана. Тим не менш, завдяки цій компіляції до середньовічних переписувачів дійшли настанови і судження авторитетних античних граматиків [68, с.53]. Той самий Ісидор Севільський використовував орфографічні матеріали Кассиодора у своїх творах, завдяки чому вони стали загальновідомі.

Необхідно також відзначити, що літературна спадщина Кассиодора Сенатора стала своєрідним "мостом", перекинутим з Античності, через початковий період Середньовіччя, до XI-XIII ст. - епохи відновлення наук і літературних традицій у західноєвропейських феодальних країнах [31, с.199-201]. Із середини VI - до середини VIII ст., коли лише в деяких місцях Іспанії та Ірландії, котрі підтримували зв'язки з Візантією, почали "мерехтити" поодинокі вогнища культури, Італія була ще огорнута "варварським мороком". Деякі дослідники XIX - першої половини XX ст., як відомо, децю перебільшували чи занадто ідеалізували досягнення італійської культури VII ст. Звичайно не всі культурні центри були зруйновані вщент новою навалою варварів; збереглися або були відновлені монастирі та єпископські кафедри. В Римі, Неаполі та на Сіцилії тривало, хоча і в незначному "обсязі", навчання юнацтва [74, с.257]. Однак у порівнянні з першою половиною VI ст. культура Італії завмерла, і знадобилося майже два століття, щоб нові завойовники, лангобарди, долучилися до римської спадщини, відчули себе італійцями, сприйняли латинську мову як літературну і на ній почали вести свої Хроніки і записувати свою історію.

(Далі буде)

1. Алкуїн. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.258.

2. Алкуїн. Послание к Коридону // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.259.

3. Алкуїн. Словопрение высококорднейшего юноши Пипина с Альбином Схоластиком // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.265-268.

4. Альдхельм. Загадки // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С. 206-208.
5. Ангильберт. Карл Великий и папа Лев // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л. Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.280-283.
6. Ангильберт. Эклога к королю // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.284-286.
7. Анселл Схоластик. Видение Анселла Схоластика // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.111-115.
8. Амвросий Аутперт. Житие святых Палдона, Тасона и Тагона // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.73-74.
9. Агнелл Равеннский. Книга об архиепископах Равенны // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.243-259.
10. Агобард Лионский. Плачевное послание о несправедливостях к Манфреду, знатному придворному // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.288-301.
11. Агобард Лионский. Проповеди о вере и надежде // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.301-302.
12. Ассер. О деяниях Альфреда // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.404-415.
13. Беда Достопочтенный. Церковная история народа Англиков. - М.: Наука, 2007. - 503 с.
14. Бенедикт Аннианский. Послание к архиепископу Нибридию // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.172-175.
15. Бегство узника // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.116-127.
16. Бозций. Утешение философией. - М.: Синтагма, 2002. - 326 с.
17. Валафрид Страбон. К Храбану Мавру, аббату Фульды, своему учителю // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.325-326.
18. Валафрид Страбон. Сапфические строфы // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.328.
19. Валафрид Страбон. Сопоставление невозможностей // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.330.
20. Венанций Фортунат. О королеве Теудехильде // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.159.
21. Венанций Фортунат. Утешение Хильперика и Фредегонды // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.160-161.
22. Винфрид-Бонифаций. Огласительные беседы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.50-66.
23. Видукинд Корвейский. История саксов. - М.: Наука, 1976. - 302 с.
24. Геральд. Вальтарий // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.384-401.
25. Григорий Великий. Диалоги о житии и чудесах италийских отцов и о вечной жизни души. - М.: ЭКСМО, 2006. - 344 с.
26. Григорий Турский. История франков. - М.: Наука, 1975. - 321 с.
27. Годескальк. Песня Годескалька // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.317-319.
28. Дудода. Стихи к Вильгельму // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.345-346.
29. Дудода. Наставительная книга Доданы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.350-351.
30. Иоанн Скотт Эрзугена. На Дионисия Ареопагита // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.359.
31. Исидор Севильский. Этимологии // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.199-201.
32. Исидор Севильский. История о царях готов, вандалов и свевов // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.196-198.
33. Кассиодор. Разное // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.148-152.
34. Кассиодор. Об изучении наук божественных и человеческих // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.153-155.
35. Лиутбранд Кремонский. Отчёт о посольстве в Константинополь // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.65-69.
36. Максимиан. Элегия V // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.129-132.
37. Молитва к Св. Геминиану об отвращении венгров от Модены // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.408.
38. Нитхард. История в четырёх книгах // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.302-306.
39. Ноткер Заика. Три брата и козёл // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.367.
40. Ноткер Заика. Послание к Соломону о пяти чувствах // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.368.



41. *Ноткер Заика*. Деяния Карла Великого // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.369.
42. *Отлох Эммерамский*. Книга об искушениях, переменчивой судьбе и сочинениях // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.148-150.
43. Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - 480 с.
44. Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - 444 с.
45. Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - 559 с.
46. Павел Диакон. История лангобардов. - М.: Наука, 2003. - 238 с.
47. Песнь об Аквилее, не заслуживающей восстановления // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.409-410.
48. *Ратхер Веронский*. Шесть книг предисловий или Агонистик // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.49-54.
49. Руодлиб // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.130-145.
50. *Седулий Скотт*. На поражение норманнов // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.348.
51. *Седулий Скотт*. Словопрение Розы и Лилии // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.349-350.
52. *Теодульф*. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.270-275.
53. *Теодульф*. О всех сословиях века сего // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.158-160.
54. *Теодульф*. О книгах, которые я любил читать, и о том, как выдумки поэта мистически толкуются философами // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.276-277.
55. *Фридогис*. О субстанции ничто и тьмы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.221-226.
56. *Хейтон*. Видение Веттина // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.333-340.
57. *Храбан Мавр*. Эпитафия Валахфриду Страбу // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.229-242.
58. *Хротсвита Гандерсгеймская*. Дульциций // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.83-84.
59. *Эрмольд Нигелл*. Прославление Людовика, христианнейшего Цезаря // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.309-314.
60. *Эйнхард*. Жизнь Карла Великого. - М.: Терра, 1998. - 98 с.
61. *Алексеев М.П.* Литература средневековой Англии и Шотландии. - М.: Наука, 1984. - 378 с.
62. *Аникин Г.В., Михальская Н.П.* История английской литературы. - М.: Наука, 1975. - 410 с.
63. *Бертельс К.Э.* Роман об Александре и его главные версии на Востоке. - М.-Л.: АН СССР, 1948. - 245 с.
64. *Бубнов И.М.* Абак и Боэций. - Пг.: Восток, 1915. - XII, 205, IV с.
65. *Бицилли П.М.* Элементы средневековой культуры. - СПб.: Летний сад, 1995. - 263 с.
66. *Гаспаров М.Л.* История итальянской литературы. - М.: Тип-ия А.Сабурова, 1895. - Т. I. - XXXII, 768, IX с.
67. *Грабарь-Пассек М.Е.* Латинская литература от античности к средневековью (IV-VIII вв.) // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.7-21.
68. *Грабарь-Пассек М.Е.* Раннесредневековая латинская литература // История Всемирной литературы: В 9-ти т. - М.: АН СССР; Пушкинский дом, 1989. - Т.2. Литература Средневековья. - С.45-72.
69. *Гаспаров М.Л.* Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1970. - С.221-242.
70. *Гаспаров М.Л.* Латинская литература между Империей и папством (X-XI вв.) // Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков / Отв. ред. М.Е.Грабарь-Пассек и М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 1972. - С.9-37.
71. *Гуревич А.Я.* Культура и общество средневековой Европы глазами современников. - М.: Наука, 1989. - 435 с.
72. *Гуревич А.Я.* Категории средневековой культуры. - М.: Мысль, 1972. - 341 с.
73. *Голенищев-Кутузов И.Н.* Средневековая латинская литература Италии. - М.: Наука, 1972. - 308 с.
74. *Голенищев-Кутузов И.Н.* Романские литературы. - М.: Наука, 1975. - 343 с.
75. *Добиаши-Рождественская О.А.* Мастерские письма на заре западного Средневековья и их сокровища в Ленинграде // Труды Комиссии по истории знаний. - Л.: Соцэкгиз, 1930. - Вып. 10. - С.7-25.
76. *Добиаши-Рождественская О.А.* Ранний фриульский минускул и одна из проблем жизни и творчества лангобардского историка VIII в. // Сборник статей по вспомогательным историческим дисциплинам. - Л.: ЛГУ, 1935. - С.135-148.
77. *Жирмунский В.М.* Средневековая литература как предмет сравнительного литературоведения // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. - М.: АН СССР, 1971. - Т. XXX. - Вып.3. - С.182-224.
78. Западноевропейская средневековая словесность / Под ред. Л.Г.Андреева. - М.: Наука, 1985. - 681 с.
79. История Всемирной литературы: В 9-ти т. - М.: АН СССР; Пушкинский дом, 1989. - Т. 2. Литература Средневековья. - С. 357-420.
80. *Карсавин Л.П.* Культура средних веков. - М.: Гиперион, 2003. - Т.1. - 326 с.

81. *Кудрявцев П.И.* Судьбы Италии. - М.: 1-я Императорская тип-ия, 1889. - XIV, 571, III с.
82. Литература и искусство западноевропейского Средневековья / Под ред. О.Л.Мошанской, Н.М.Ельченко. - М.: Владос, 2002. - 205 с.
83. *Мошанская О.Л.* Религиозная литература средних веков // Литература и искусство западноевропейского Средневековья / Под ред. О.Л.Мошанской, Н.М.Ельченко. - М.: Владос, 2002. - С. 76-95.
84. *Мошанская О.Л.* Христианские мотивы в элегии "Странник" и в поэме "Видение Христа" // Синтез культурных традиций в художественном произведении // Межвуз. сб. - Н. Новгород, 1996. - С.6-12.
85. *Неретина С.С.* Слово и текст в средневековой культуре. - М.: Наука, 1994. - 357 с.
86. *Ненарокова М.Р.* Европейская школьная культура VIII-IX веков // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М.Л.Гаспаров. - М.: Наука, 2006. - С.22-47.
87. *Пономарёв А.И.* Собеседования Св. Григория Великого о загробной жизни в их церковном и историко-литературном значении. Опыт исследования памятников христианской агиологии и эсхатологии. - СПб.: СПбДА, 1889. - XXI, 364, V с.
88. *Певницкий В.* Св. Григорий Двоеслов - его проповеди и гомилетические правила. - К.: КДА, 1871. - XVIII, 230, III с.
89. *Петерсон О., Балабанова М.* Западноевропейский эпос и средневековый роман: В 4-х т. - СПб.: Тип-ия Ф.Альшпуллера, 1896. - Т.III. - XXV, 545, X с.
90. *Рамм Б.Я.* Каролингское Возрождение и проблемы школьной образованности в раннем Средневековье // Учёные записки Ленинградского пед. ин-та им. М.И. Покровского, 1940. - Т.V. Исторический факультет. - Вып. 1. - С.89-116.
91. *Смирнов А.А.* Средневековая литература Испании. - Л.: Наука, 1969. - 322 с.
92. *Смирнов А.А.* Из истории западноевропейской литературы. - М-Л.: Наука, 1965. - 545 с.
93. *Смирнов А.А.* Клерикальная литература // История французской литературы: В 4-х т. - М-Л.: АН СССР, 1946. - Т.1. - С.123-168.
94. *Стеблин-Каменский М.И.* Мир саги. Становление литературы. - М.: Наука, 1971. - 305 с.
95. *Садов А.И.* Обзор языка папы Григория I (по его письмам). - Пг.: Заря, 1916. - 185 с.
96. *Удальцова З.В.* Италия и Византия в VI веке. - М.: АН СССР, 1959. - 502 с.
97. *Успенский Ф.И.* Церковно-политическая деятельность папы Григория I Двоеслова. - Казань: КазДА, 1901. - XV, 331, VIII с.
98. *Фортунатов А.А.* Алкуин как деятель Каролингского Возрождения // Учёные записки Московского гор-го пед. ин-та, 1941. - Т.3. Кафедры исторического факультета. - Вып. 1. - С. 26-46.
99. *Шайтан М.Э.* Ирландские эмигранты в средние века // Средневековый быт / Под ред. О.Добиаш-Рожественской. - Л.: Нива, 1925. - С.179-204.
100. *Шишков А.М.* Средневековая интеллектуальная культура. - М.: Аргос, 2003. - 418 с.
101. *Шиммарёв В.Ф.* История итальянской литературы и итальянского языка. - Л.: Наука, 1972. - 514 с.
102. *Штейн А.Л.* История испанской литературы. - М.: АН СССР, 1976. - 536 с.

### **Боднарюк Б.М., Сандуляк И.Г. Формирование латинской литературы Италии в период Раннего Средневековья (VI-X ст.)**

*В статье рассматривается круг вопросов, связанных с особенностями формирования и становления латинской литературы на территории Италии в период Раннего Средневековья. Выделенная проблематика ориентирована на анализ и освещение развития литературной традиции на протяжении VI-X вв. Кроме того, в статье характеризуется творчество ряда наиболее известных писателей, теологов и историков того времени.*

---

*Отримано 5.04.2013*